

Prelatas Antanas Kaributas Skinderis iš Požerės*

Gita Kanišauskaitė, Jonas Drungilas

Lietuvos istorijos institutas

Lietuvos biografistikoje daugiausia dominuoja gar-
sūs ir įžymūs asmenys – politikai, mokslininkai, dva-
sininkai. Per šias biografijas atskleidžiami panoraminiai
Lietuvos visuomenės vaizdai. O lokalinio masto bio-
grafijos parodo kaimo, miestelio, parapijos kasdienybę.
Šio tyrimo objektu pasirinktas kunigas, kaip lokali
erdvės – parapijos šviesulys.

Sociopsichologinis kunigo paveikslas, neeiliniai su-
gebėjimai bene labiausiai atsiskleidžia permainų laiko-
tarpiu. Šiuo atveju kalbama apie vieną įdomesnių XIX a.
2-ojoje pusėje – XX a. 1-ojoje pusėje gyvenusių netra-
dicinio mąstymo asmenybę – kunigą Antaną Kaributą
Skinderį.

Minėtasis asmuo lig šiolei nesusilaukė tyrinėtojų
dėmesio. Žinomas tik vienas enciklopedinis¹ ir keletas
straipsnelių periodinėje spaudoje². Šiuos fragmentiškus
duomenis papildo išlikusi, tačiau išsibarsčiusi įvairiuose rank-
raštyuose kunigo korespondencija³. Ji atskleidžia įvairią ku-
nigo veiklą, jo asmenybę, biografijos detales.

Gyvenimo kelias

Antanas Skinderis gimė 1869 metų kovo 25 dieną Stumb-
rų kaime, Vieksnių valsčiuje, Mažeikių apskrityje. Baigė Žemaičių kunigų seminariją
Kaune ir 1892 m. spalio 29 d. buvo iššventintas į kunigus. Visą savo gyvenimą
darbavosi Žemaičių (vėliau pervadintoje į Telšių) vyskupijoje.

Reikšmingas gyvenimo laikotarpis buvo klebonavimas Stulgiuose, kur kuni-
gas A. Skinderis praleido beveik trisde-
šimt savo gyvenimo metų: 1893-aisiais
buvo paskirtas vikaru į Stulgius⁴, o nuo
1899-ųjų administravo šią parapiją⁵. Stul-
giuose pagrindinis jo rūpestis ir darbas
buvo naujos mūrinės bažnyčios statyba.
Bažnyčios pamatai buvo padėti 1901 m.,
o baigta ir vyskupo G. Cirtauto pašven-
tinta 1910 m.⁶, suteikiant Šv. Mato apaš-
talo titulą. Bažnyčia buvo pastatyta pagal
J. Dzenkovskio projektą. Antano Skinde-
rio rūpesčiu į Stulgius iš Engliko fabri-
ko, esančio Varšuvoje, buvo atgabentas
ir naujas 3000 svarų sveriantis varpas

Kunigas prelatas
Antanas Kaributas
Skinderis apie
1930 m. (?).
Iš A. Knabiko albumo

* Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“
Mokslo darbų komisijos. Leidyklai įteiktas
2003 06 23.

¹ Antanas Kaributas Skinderis, *Lietuvių enciklopedi-
ja*, Boston, 1963, t. 28, p. 47.

² Paulauskas K. Jotvingių kunigaikščių ainis gy-
veno Šilalėje, *Artojas*, 1990, lapkr. 21, nr. 90, p. 1;
Knabikas A. Norėčiau patikslinti, *Artojas*, 1990,
gruodžio 5, nr. 94, p. 1.

³ *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (to-
liau – VUB RS), f. 1; *Lietuvos mokslų akademijos
bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – MAB RS),
f. 12, 163, 179.

⁴ *Directorium horarum et missarum pro dioecesi Tel-
sensi seu Samogitiensi*, Vilnae, 1893, p. 279.

⁵ *Min. veik.*, Vilnae, 1899, p. 299.

⁶ Kviklys B. *Mūsų Lietuva*, Vilnius, 1992, t. 4, p. 171.

su grandinėmis pagal naujausią sistemą, kad vienas žmogus pajėgtų skambinti⁷. Inžinierių patarimu, varpą buvo nutarta konsekruoti Varšuvoje.

Kunigas A. Skinderis prieš Pirmąjį pasaulinį karą Stulgiuose ir jų apylinkėse aktyviai dalyvavo kultūrinėje veikloje – buvo daugelio knygučių autorius, dosniai rėmė įvairias labdaringas organizacijas, suorganizavo orkestrėlių⁸. Antai 1919 m. A. Skinderis, suprasdamas sunkią besikuriančios kariuomenės padėtį, muzikai Juozui Gudavičiui, kuriam buvo pavesta suorganizuoti 1-ojo pėst. pulko karinį orkestrą, paaukojo devynis muzikos instrumentus ir išleido savanoriu vieną griežiką⁹.

Nuo 1919 m. Antanas Skinderis kunigavo Lauko Sodoje, kurios Šv. Joakimo bažnyčia buvo Žarėnų filija¹⁰. Dar ir čia kunigą atsivijo nebaigti Stulgių bažnyčios reikalai. Išeidamas iš Stulgių parapijos kaip kompensaciją jis pasiūlė 13 000, o vėliau (1921 m.) – 16 000 rublių bažnyčios skoloms apmokėti, bet komitetas, kunigui Spūdui to paprašius, jį išvijo¹¹. Kai kreditoriai kategoriškai ėmė reikalauti pinigų, komitetas bandė atsakomybę nuo savęs nusimesti, prasidėjo bylinėjimasis, į kurį buvo įveltas ir A. Skinderis.

1926 m. kunigas Antanas Skinderis buvo paskirtas vikaru į Kražius. Ten jis pats pasiprašė turėdamas savų motyvų. Velionis A. Stanevičius Laplėgiuose norėjo įsteigti labdarinę organizaciją, tačiau teismo nutarimu buvo liepta ją likviduoti. Organizacijos žemę nutarta taip išskirstyti: 23 ha – parduoti, 80 ha – skirti Kražių gimnazijai, likusius 80 ha A. Skinderis savo vardu nusprendė palikti švietimo tikslams, o tuo pačiu iš jų atlyginti ir šv. Kazimiero draugijai¹². A. Skinderis išsikovojo, jog Kražių gimnazijai skirta žemė būtų atkelta prie Kražių¹³. Suprasdamas, kad patys Kražiai lėšų neturi, kunigas pasiryžo padėti sukurti ūkį. Todėl ir sugalvojo primygtinai prašyti vyskupo perkeliamas vikaru į Kražius, nes turįs dar keleriems metams geros sveikatos ir galįs dirbti kaip jaunas¹⁴. Tuo atveju, jei vyskupas būtų nesutikęs, A. Skinderis net galvojo eiti į valstybinį darbą žuvininkystės srityje ir apsigyventi labdaringoje įstaigoje, nes kitaip būtų buvę sunku išmokėti skolas ir dalį jų palikti švietimo tikslams¹⁵.

Apie 1933 m. kun. Antanas Skinderis tapo Požerės Viešpaties Jėzaus Kristaus Atsimainymo bažnyčios filialistu¹⁶. Tuo metu Požerės bažnytkaimis priklausė Laukuvos valsčiui, o bažnyčia – Nemakščių filijai¹⁷. Šioje parapijoje kunigas Antanas Skinderis 1948 m. ir mirė. Palaidotas Požerės bažnyčios šventoriuje¹⁸.

Bažnyčių statymo reikalai

Be savo tiesioginio – sielovadinio darbo, kunigas Skinderis ypač rūpinosi bažnyčių statymu. Tai jam atrodė taip svarbu, kad dėl šios idėjos buvo pasirengęs ir pašaipas pakęsti „prieš neišmintingus ir saunorius žmones“¹⁹.

⁷ A. Skinderio laiškas nežinomam kapelionui, Stulgiai, [1901?] m., MAB RS, f. 12, b. 701, l. 23.

⁸ Kviklys B. *Min. veik.*, p. 171.

⁹ *Ten pat*, p. 171–172.

¹⁰ Misius K., Šinkūnas R. *Lietuvos katalikų bažnyčios*, Vilnius, 1993, p. 431–432.

¹¹ A. Skinderio laiškas A. Dambrauskui, Laplėgiai, 1925 m., VUB RS, f. 1, b. D 301, [l. 20–21v].

¹² A. Skinderio laiškas A. Dambrauskui, Lauksodis, 1924, bal. 28, VUB RS, f. 1, b. D 301, [l. 16–16v].

¹³ *Ten pat*, [l. 17].

¹⁴ *Ten pat*, [l. 17v].

¹⁵ *Ten pat*, [l. 18–18v].

¹⁶ Žr. šios knygos straipsnį: Misius K. *1808–1939 m. Laukuvos ir Požerės dvasininkai*.

¹⁷ Kviklys B. *Lietuvos bažnyčios*, t. 1: *Telšių vyskupija*, Čikaga, 1980, p. 261.

¹⁸ Misius K., Šinkūnas R. *Lietuvos katalikų bažnyčios*, Vilnius, 1993, p. 406.

¹⁹ A. Skinderio laiškas A. Dambrauskui, Stulgiai, b. d. (gruod. 22), VUB RS, f. 1, b. D 301, [l. 12v].

Iš kitų patirties A. Skinderis suvokė, kiek daug nesusipratimų užgriūva statant bažnyčias. Žinojo Ramygalos bažnyčios statymo atvejį – išlaidų daug, o rezultatų nematyti²⁰. Kunigas suprato, jog kritikuoti gali kiekvienas, o galinčio patarti nėra nė vieno. Kaip išeitį jis matė biuro, kuris patartų bažnyčių statymo reikalais, įkūrimą: Mykolas Girdvainis pasižadėjo šiais klausimais susirašinėti su Krokuvos Meno akademija ir apskritai su užsienio specialistais, Bissenas – su Varšuva, o A. Skinderis sutiko būti tarpininku tarp jų ir vietinių kunigų²¹.

Kunigas prašė vyskupo pagalbos, kad šis lieptų medines bažnyčias parapijose turintiems klebonams pasirūpinti naujais bažnyčių projektais, nors ir nebūtų galimybės iš karto pradėti statybas. Savo iniciatyva A. Skinderis sutarė su Varšuvos architektu J. Dzenkovskiu, kad šis projektuos bažnyčias Žemaitijos vyskupijoje tokiu stiliumi, kaip kas pageidautų²². Kunigas labai džiaugėsi, kad už prieinamą kainą galės turėti nors ir kuklias, bet meniškas, gražias ir patvarias šventyklas neturtingoje Žemaitijoje, reikia tik paskleisti šią informaciją tarp kunigų²³. A. Skinderio minties vaisiai netrukus buvo pastebėti, architektas J. Dzenkovskis gavo darbo. Iš pradžių jis turėjo suprojektuoti Šiluvos koplyčią, o vėliau – Adakavo parapijai, kaip neturtingai, pigiau padaryti bažnyčios planą²⁴.

Statydamas bažnyčią Antanas Skinderis pats buvo susidūręs su daugybe problemų, todėl negailėjo patarimų ir kitiems. Bažnyčios statybai jis kvietėsi to amato žinovus. Antai jos pamatams kloti pasikvietė rangovą Bisseną. Mąstė apie galimybę pasisamdyti Krokuvos menų akademijos studentą, Varšuvos mūrinių mokyklos praktikantą, taip pat pagalbinus darbininkus, kurie mokėtų sumaniai ir greitai dirbti²⁵.

A. Skinderis negailėjo kritikos kunigams, kurie iš Bažnyčios įplaukų gyvena, o pastatų statyti nenori. Jis manė, kad bažnyčią galima pradėti statyti ir neturint pakankamai pinigų – iš aukų, su žmonių pagalba, naudojant pigias vietines medžiagas palengva įmanoma viską padaryti²⁶. Dėl šios idėjos kunigas užsitraukė didelę aplinkinių parapijų kunigų ir aukštesnės dvasinės valdžios nemalonę.

Aplinkinių kunigų nusistatymas prieš A. Skinderį puikiai atsispindi pastarojo korespondencijoje. Vienas toks atvejis užfiksuotas 1901[?] m. laiške, kaip vieną pavasario sekmadienį *incognito* atvykęs Batakių dekanas Pranciškus Pacevičius sustabdė iš mišparų išeinančius Stulgių žmones ir bandė atkalbėti nuo bažnyčios, ir dar tokios brangios, statybos, tačiau žmonės tik pasipiktino²⁷. Po kurio laiko vėl Stulgiuose pasirodęs dekanas pareiškė A. Skinderiui daug kaltinimų: kad finansinę apskaitą veda ne konsistorinėse, o paprastose knygose, kad ne viską surašo (pavyzdžiui, savo paties aukas), kad per brangiai parduoda bažnyčios plytinėje gaminamas plytas ir apskritai, kad daro taip, kaip niekas kitas²⁸.

²⁰ A. Skinderio laiškas nežinomam kapelionui, b. v., [1901?], MAB RS, f. 12, b. 701, l. 11–11v.

²¹ A. Skinderio laiškas A. Dambrauskui, Stulgiai, b. d. (gruod. 22), VUB RS, f. 1, b. D 301, [l. 12]; A. Skinderio laiškas nežinomam kapelionui, b. v., [1901?], MAB RS, f. 12, b. 701, l. 10v–11.

²² A. Skinderio laiškas nežinomam kapelionui, Stulgiai, [1901?], rugpj. [?], 22, MAB RS, f. 12, b. 701, l. 21.

²³ *Ten pat.*, l. 21v–22.

²⁴ *Ten pat.*, l. 22v. Jau sudarius Adakavo bažnyčios projektą, kaimynai ėmė sakyti klebonui, kad čia esąs „bzikas“. Klebonas apsigalvojo, nors Skinderis iš Stulgių žadėjo paskolinti plytinę, duoti kalkių: A. Skinderio laiškas nežinomam kapelionui, Stulgiai, [1901], MAB RS, f. 12, b. 701, l. 11–12v.

²⁵ *Ten pat.*

²⁶ *Ten pat.*, l. 15v.

²⁷ *Ten pat.*, l. 9.

²⁸ *Ten pat.*, l. 6–8v.

Kunigas dekanui stengėsi viską atvirai paaiškinti: plytinę jis pastatęs savo lėšomis, ne tik bažnyčios reikmėms, bet ir uždarbiavimui, o plytas parduoda už dviejų kainą, kad antra plyta, tarsi paaukota, liktų bažnyčiai, kalkės taip pat esą jo nuosavybė, o konsistorinę knygą apskaitai parapija tik tais metais tegavusi. Tačiau dekanas į nieką neatsižvelgė²⁹.

„Šiuo atveju kun. Pacevičius pasirodė kaip niekingas žandaras, kuris neturi širdies, proto ir elementaraus suvokimo, tik mirusios raidės laikosi – užrašyti, neaišku, ką ir kodėl. Todėl išvažiuodamas pajuodęs ir paniekinęs, tarsi neteisingai vedamos knygos, pasielgė netgi visiškai nežmoniškai, o apie kunigiškumą kalbos nėra“³⁰.

Pasak A. Skinderio, bažnyčios statymas prisidedant parapijiečiams duodas daug naudos: žmonės tampa geresni, darbštesni, pamaldesni, tarsi apčiuopiamai regį Dievą, kuriam dirba. Atsiranda harmonija tarp kunigo ir parapijos³¹. Kunigas A. Skinderis buvo įsitikinęs, kad triūsti dėl Viešpaties šventyklos yra Dievo darbas, o jis nieko daugiau ir nedaręs. Kunigas mielai būtų sutikęs dirbti kitaip, jeigu kas nors būtų pasiūlęs geresnį būdą³². Jo būdai galbūt buvę kiek neįprasti tam laikui, bet priemonės visiškai tinkamos.

Literatūrinė veikla

Skinderis rūpinosi pamaldumo giliniu, dvasingumo skleidimu krašte. Jis iš lenkų kalbos vertė ir rengė leidybai dvasinius-teologinius kūrinius. Išvertė *Ogień miłości Jezusa Chrystusa* pagal kun. Pinartą³³, *Filosofja moralności*³⁴. Antanas Skinderis rengė Tomo Kempiečio *Apie sekimą Jėzaus Kristaus* ketvirtąjį leidimą, pagal naujas taisykles pataisė *Šv. Izidoriaus gyvenimą*³⁵, rengė kitus darbus. Jis prašė apie tai ir kitus informuoti, kad kas kitas to paties neapsiimtų daryti³⁶. Lietuvos katalikiškai pavasarininkų jaunuomenei „kaip dovanėlė“ kunigas parengė veikalą *Krikščioniška tobulybė (Dvasios kultūra)*, kurį skyrė sielos kultūrai gilinti³⁷.

Antanas Skinderis parengė ir paskelbė nemažai brošiūrų, daugiausia sveikatos klausimais. Paminėtini: *Vaistų žolynas, Sveika ir skaišti mergaitė, Sveika ir graži moteriškė, Be skausmo gimdymas, Ką daro kūniškumas žmogui vyriškiui, Ką daro kūniškumas žmogui moteriškai*. A. Skinderio veikalėliuose atsiskleidžia natūralus ir sveikas požiūris į kūną³⁸, pabrėžiamas tokios tematikos darbų reikalingumas ir aktualumas³⁹. Savo veikaluose kartais jis pasirašinėdavo *Sveiklinkio* slapyvardžiu, tarsi bylodamas apie savo kilnius siekius⁴⁰.

Kunigas bendradarbiavo *Nedėldienio skaitymuose, Vadove, Vienybėje, Tėvynės sarge, Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje*, kituose Lietuvos periodiniuose leidiniuose⁴¹.

²⁹Ten pat.

³⁰Ten pat, l. 5v.

³¹Ten pat, l. 4–4v.

³²Ten pat, l. 15.

³³A. Skinderio laiškas A. Dambrauskui, Stulgiai, b. d. (bal. 20), VUB RS, f. 1, b. D 301, [l. 1v].

³⁴A. Skinderio laiškas [A. Dambrauskui], Stulgiai, 1906 m., MAB RS, f. 12, b. 701, l. 25.

³⁵Ten pat.

³⁶A. Skinderio laiškas A. Dambrauskui, Stulgiai, b. d. (bal. 20), VUB RS, f. 1, b. D 301, [l. 1v].

³⁷VUB RS, f. 1, b. 55.

³⁸Skinderis A. Žodis į skaitytojas, *Sveika ir skaišti mergaitė*, Klaipėda, 1919, [p. 1].

³⁹A. Skinderio laiškas [A. Dambrauskui], Stulgiai, 1906 m., MAB RS, f. 12, b. 701, l. 25–25v.

⁴⁰*Lietuviškieji slapyvardžiai*, Vilnius, 1998, t. 3, p. 225.

⁴¹*Lietuvos TSR bibliografija, 1862–1904*, Vilnius, 1988, t. 2, kn. 2, p. 73.

Dvasiniame laikraštyje *Kryžius*, leistame Tilžėje, 1903–1904 m. A. Skinderis spausdino tėvams skirtus straipsnius apie vaikų auklėjimą⁴². Apie bendradarbiavimą spaudoje liudija laiškas A. Dambrauskui-Jakštui: jis mini į rankas pakliuvusį vyskupo M. Valančiaus raštą, užsienyje ištirto vieno gydymo būdo augalais aprašymą, kurį siunčias į jų leidžiamą „*dvasiška ekonomiška laikraštį*“⁴³. Nemažai periodinių leidinių kunigas Skinderis pats prenumeravo⁴⁴.

Kunigas netgi bandė rašyti eiles, religines giesmes, nors, kaip pats prisipažino, niekada šio mokslo nesimokė („*nesu eilėrašis, bet kartais sau pats*“⁴⁵), todėl primygtinai prašydavo jo eiles pataisyti, jei pataisius kas nors gero išeitų⁴⁶.

Spaudos draudimo metais kunigas Antanas Skinderis platino lietuvišką spaudą. Kaip ir būdinga to meto lietuviybės skleidėjams, susilaukdavo ir kratų. Viename laiške jis mini, kad Skaudvilės parapijiečiai „*ieško pražūties*“ rinkdami po savo parapiją lietuviškas knygeles, kurias išdalijo klebonas, maną, taip jį išskeldinsią. O pats klebonas buvo pas A. Skinderį atvažiavęs pasitarti, ką daryti kratos atveju, nes žinojo, kad pas A. Skinderį žandarai darė kratą, bet nieko nerado⁴⁷. Taip A. Skinderis tapdavo taikdariu, siekusi sutaikyti parapijiečius su jiems paskirtu ganytoju.

Antanas Skinderis buvo išsilavinęs ir gabus kalboms. Savarankiškai mokėsi anglų, vokiečių, prancūzų, italų kalbas⁴⁸, turėdamas galvoje, kad ateityje jos pravers. Laisvai kalbėjo lotynų, lenkų ir rusų kalbomis – tai buvo būdinga jo luomui ir gyvenamam laikui. Tai patvirtina ir dažni tų kalbų intarpai jo laiškuose: laiškai rašyti lenkų kalba ir daryti vertimai iš šios kalbos. Apskritai Antaną Skinderį galima laikyti to meto šviesuliu, eruditu.

Švietimo baruose

Kunigas A. Skinderis su užsidegimu rūpinosi kultūriniu palikimu. Per Žemaičių kunigų seminarijos, veikusios Kaune, klieriką Julijų Grubliauską jis domėjosi Kauno katedros zakristijos biblioteka, apie galimybę prieiti prie ten saugomų knygų. A. Skinderis kreipėsi į prelatą A. Dambrauską prašydamas, kad šis gautų Žemaičių vyskupijos sufragano G. Cirtauto leidimą klierikams suregistruoti toje bibliotekoje esančias knygas. A. Skinderis pats žadėjo padaryti katalogą, o knygas surašinėsiantiems klierikams mokėti po rublį per dieną⁴⁹. Be to, kunigas žinojo galimybių, kaip iš Varšuvos galima gauti lietuviškų dokumentų Lietuvos muziejams⁵⁰.

A. Skinderis nuolat pabrėždavo kilnojamos viešosios bibliotekos Telšių vyskupijoje reikalingumą: ji galinti ir kunigų išsilavinimą pagilinti, ir akiratį praplėsti. Laiške prelatui A. Dambrauskui jis, negailėdamas kritikos savo luomui, rašė:

„*Be gero diecezalinio knygyno nieko gero nebus tarp mūsų ir vis turėsite obskurantų, išjuokimams paduotų, ilgaskovėnių gaują*“⁵¹.

⁴² *Lietuvos bibliografija*, C serija, 1904, Vilnius, 1994, d. 2, p. 61.

⁴³ A. Skinderio laiškas A. Dambrauskui, Stulgiai, b. d. (bal. 20), *VUB RS*, f. 1, b. D 301, [l. 1].

⁴⁴ A. Skinderio laiškas A. Dambrauskui, Stulgiai, b. d. (gruod. 22), *VUB RS*, f. 1, b. D 301, [l. 13v].

⁴⁵ A. Skinderio laiškas A. Dambrauskui, Stulgiai, 1908 02 23, *VUB RS*, f. 1, b. D 301, [l. 14].

⁴⁶ A. Skinderio laiškas A. Dambrauskui, b. d., v., *VUB RS*, f. 1, b. D 301, [l. 10].

⁴⁷ A. Skinderio laiškas nežinomam kapelionui, b. v., [1901?] 01 25, *MAB RS*, f. 12, b. 701, l. 13.

⁴⁸ A. Skinderio laiškas A. Dambrauskui, Stulgiai, b. d., *VUB RS*, f. 1, b. D 301, [l. 3v].

⁴⁹ A. Skinderio laiškas A. Dambrauskui, Stulgiai, 1907, gruod. 12, *VUB RS*, f. 1, b. D 301, [l. 8–9].

⁵⁰ A. Skinderio laiškas V. Biržiškai, Požerė, 1939, kovo 29, *MAB RS*, f. 163, b. 536, l. 3.

⁵¹ A. Skinderio laiškas A. Dambrauskui, b. v., 1907, rugs. 18, *VUB RS*, f. 1, b. D 301, [l. 7–7v].

(„draugystė“), už kurios narius nuolat buvo aukojamos šv. Mišios. Apie tokią sąjungą ir jos įkūrimo tvarką A. Skinderis sužinojo iš kun. Emanuelio Monasser'o, kunigų saleziečių Osvencime (Austrija) direktoriaus, kuris nurodė, jog reikia vietinio vyskupo patvirtinimo, šv. Mišių laikymą užtikrinančio kapitalo ir popiežiaus palaiminimo. Nuostatus kunigas parengė pagal Romos ir Osvencimo Jėzaus Širdies sąjungą. Šią sąjungą A. Skinderis steigė ne vienas – jį palaikė kunigai, Martynas Girdvainis ir „kiti rimti žmonės“⁵⁴. A. Skinderis už sąjungos narius per metus išipareigojo aukoti 104 šv. Mišias (jas laikydavo šeštadieniais 7 val. ryto), ta intencija kas savaitę buvo laikomos šv. Mišios Romoje⁵⁵.

Žmonės noriai aukojo ir stojo į šią sąjungą. Apie šios sąjungos mastus ir populiarumą byloja paties A. Skinderio aprašytas nutikimas. Viena moteriškė, nešiojusi įvairias lietuviškas dvasines knygas ir paveikslėlius, apie tą instituciją buvo anksčiau girdėjusi ir eidama pasakojo apie ją žmonėms, kurie jai įteikė iki 71 rb tai sąjungai. Ji pabijoję su tokiais pinigais vaikščioti ir kreipėsi į kleboniją nakvynės, paaiškinusi, koku tikslu. Varnių klebonas kun. Genys ją suėmė, norėjo perduoti policijai, bet susivokė ir paleido, pasilikęs pinigus. Tada parašė A. Skinderiui, kuris viską paaiškino, pridurdamas, kad kunigai žmonių „Pia opera“ ignoruoja, net persekioja. A. Skinderis galvojo dalį sąjungos pinigų skirti Kauno katedros remontui, gal tada visi suprastų, kad nesavanaudiškais tikslais pinigus renka, taip piktai į juos nebežiūrėtų. Panaudojus pinigus katedros remontui, po kurio laiko ir Kražių klebonas, ir dekanas tapo malonesni: „Pagaliau įsitikina, kad jei kas darosi, tai vien tik bendram labui – Bažnyčios ir visuomenės“⁵⁶.

1906 m. dvasinės valdžios A. Skinderis buvo apkaltintas, kad dėl šios draugijos žmonės nebeaukvoja pinigų Mišioms, Šiluvoje pritrūkę aukų, Stulgių kaimyninės parapijos nebeturi obligacijų ir apskritai „dar buk neatėję laikai tokie“, kad galėtų veikti panašaus pobūdžio draugija⁵⁷. Kunigų šmeižtas, neteisingos apkalbos ypač žeidė A. Skinderį. Dėl jų jis net galvojo išvykti į Glazgo miestą Škotijoje, kur gautų darbo vietą, įgytų mokslinį laipsnį⁵⁸, tačiau negavo vyskupo leidimo, kuris liepė „sėdėti Stulgiuose ir mūryti bažnyčią“⁵⁹. Tačiau parapijiečiai visada buvo jo pusėje. Laiške A. Dambrauskui-Jakštui A. Skinderis pasakojo: „Gynė, šaukė, iš sakyklų keikė mane, o vienog tukstančiai pludo [...]“⁶⁰.

Nuo 1892 m. A. Skinderis rūpinosi ir kitos draugijos – „Pia Sodalitas“, skirtos Bažnyčiai palaikyti, įsteigimu, kurios vadovavimą vėliau perėmė A. Dambrauskas-Jakštas⁶¹. Greičiausiai A. Skinderis, matydamas aplinkinių kunigų nepalankias nuotaikas jo atžvilgiu, šios draugijos visus rūpesčius perleido A. Dambrauskui. Antai 1925 m. laiške A. Dambrauskui jis teiraujasi apie *sodalitijos* gyvavimą, niūriai klausdamas: „Jei-gu panašei bus apsieinama su visais prakilneis užmanymais,... kada žemaičių Vyskupystėj Saule patekės?“⁶².

⁵⁴ A. Skinderio laiškas nežinomam kapelionui, Stulgiai, [1901], MAB RS, f. 12, b. 701, l. 1–1v.

⁵⁵ A. Skinderio laiškas nežinomam kapelionui, Stulgiai, [1901?], geg. 29, MAB RS, f. 12, b. 701, l. 19.

⁵⁶ *Ten pat*, l. 19–20.

⁵⁷ A. Skinderio laiškas A. Dambrauskui, Stulgiai, b. d, VUB RS, f. 1, b. D 301, [l. 2–2v].

⁵⁸ *Ten pat*, [l. 3v].

⁵⁹ A. Skinderio laiškas A. Dambrauskui, Stulgiai, 1906, rugs. 2, VUB RS, f. 1, b. D 301, [l. 5].

⁶⁰ A. Skinderio laiškas A. Dambrauskui, Stulgiai, b. d. (gruod. 22), VUB RS, f. 1, b. D 301, [l. 12v].

⁶¹ Laiškas Tumui-Vaižgantui, Stulgiai, 1925, lapkr. 25, VUB RS, f. 1, b. F 48, l. 47–47v.

⁶² A. Skinderio laiškas A. Dambrauskui, Stulgiai, 1917, rugpj. 23, VUB RS, f. 1, b. D 301, [l. 15v].

Nepaisydamas įvairių sunkumų A. Skinderis įkūrė „Lietuvos beturčiams tautos dovanų fondą (*Liebetado fondą*)“, pats sudarė fondo nuostatus⁶³. Ši organizacija turėjo būti pavaldi Šv. Kazimiero draugijai. Jos tikslas – steigti amatų mokyklas ir kitas labdaringas įstaigas nupirktuose dvaruose. Vaikų mokymą ir auklėjimą buvo planuota pavesti kunigams saleziečiams. Kadangi fondą turėjo kurti ir administruoti dvasininkai, buvo pasiūlyta kiek skirti „beturčių dvasiškių naudai“. Fondą turėjo sudaryti dovanos ir pelnas, gautas nuomojant valstybės upes, ežerus, tvenkinius ir žilvičių ūkį: už sugautas žuvis pelną turėjo surinkti parapijos klebonas ar jo įgaliotinis ir kartą per mėnesį išsiųsti į centrą. A. Skinderis buvo įsitikinęs, kad Šv. Kazimiero draugija turi didesnę autoritetą visuomenėje nei valstybė, ir kad žmonės, ją gerbdami, nevogs žuvis iš upių.

A. Skinderio plačios veiklos gairės atsispindi ir jo ryšiuose. Jis susirašinėjo su V. Biržiška, prelatu Aleksandru Dambrausku-Jakštu, J. Tumu-Vaižgantu, kapelionu Kaune, turėjo ryšių Lenkijoje ir Amerikoje⁶⁴. Bendravo su parapijos gydytojais, skolinavo savo veikalus⁶⁵. Artimus ryšius palaikė su garsiu europinio masto entomologu, ichtiologu, bitininku Mykolu Girdvainiu⁶⁶, kuris daug jėgų skyrė žuvininkystei – tuo „užkrėtė“ ir Antaną Skinderį. Šis garsus mokslininkas, gimęs Vilniuje, buvo palaidotas savo bičiulio parapijoje, Stulgiuose⁶⁷.

Medicinos baruose

Neįprasta, jog kunigas rašytų apie vaistažoles, jų savybes, tačiau A. Skinderiui tai buvo labai artima – tuo jis labiausiai išsiskyrė iš kitų kunigų. A. Skinderis buvo pagarsėjęs žolininkas – rinko gydomąsias žoleles, gydė jomis žmones⁶⁸, savo sukauptą patirtį išdėstė *Vaistų žolyne, Būde gydymo nekurių ligų* (1895 m.). Jautriai reaguavo į plintančias ligas. Kitiems patarinėjo, kaip gydyti pasiutligę liaudiškais priemonėmis, kurias žinojo ir jam išpasakojo Skaudvilėje gyvenęs senis Jurgis Ūksas. Jis patarė vartoti gaiduku vadinamą augalą (*Polygonum bistorta*)⁶⁹. A. Skinderis pripažino modernios medicinos galimybes, tačiau suvokė, jog jos ne kiekvienam prieinamos ir pasiekiamos. Jam patiko medicina: leido brošiūrėles merginų ir moterų sveikatos klausimais, domėjosi medicinos naujovėmis. Buvo pasiryžęs greitai ir pigiai išgydyti cholera, turėjo mintį po Pirmojo pasaulinio karo Lietuvoje steigti ambulatorijas⁷⁰. A. Skinderis gana griežtai, su ironijos gaidule išdėstė savo pastabas naujai leidžiamai enciklopedijai⁷¹. Jis siūlė vartoti naujesnius, lietuviškus medicinos terminus, paminėti naujausius gydymo metodus, pvz., elektrohomografiją, naujos kartos vaistus, turinčius mažesnę šalutinį poveikį. Anot A. Skinderio, „*jeigu nebūs naujos medicinos rimtų straipsnių, Enciklopedija gal daugumai atrodys lig negimus, jau pasenėjusi [...]*“⁷².

Ūkinė veikla

A. Skinderis dėmesio skyrė žuvininkystei, buvo sumanęs net eiti dirbti

⁶³ MAB RS, f. 179, b. 291, l. 1–1v.

⁶⁴ A. Skinderio laiškas A. Dambrauskui, b. v., 1906, rugpj. 2, VUB RS, f. 1, b. D 301, [l. 5].

⁶⁵ A. Skinderio laiškas A. Dambrauskui, Stulgiai, b. d. (sausio 15 d.), VUB RS, f. 1, b. D 301, [l. 4].

⁶⁶ Mykolo Girdvainio autobiografijos nuorašas, [1931], VUB RS, f. 1, b. 768, l. 1–30.

⁶⁷ Ten pat, l. 33.

⁶⁸ Paulauskas K. *Min. veik.*, [p. 1].

⁶⁹ A. Skinderio laiškas nežinomam kapelionui, b. v., [1901?], MAB RS, f. 12, b. 701, l. 27.

⁷⁰ A. Skinderio laiškas A. Dambrauskui, Stulgiai, 1917, rugpj. 23, VUB RS, f. 1, b. D 301, [l. 15].

⁷¹ A. Skinderio laiškas V. Biržiškai, Kražiai, 1931, spalio 15, MAB RS, f. 163, b. 536, l. 1–2.

⁷² Ten pat, l. 1.

valstybinį darbą šioje srityje. Apie šį Stulgių klebono pomėgį, jo karpinę plačiai žinota. 1913–1914 m. apie tai rašė to meto laikraščiai – *Lietuvos žinios*, *Šaltinis*, *Vienybė* ir kiti⁷³. Kunigas buvo sumanus ūkininkas, nesibodėjo darbo, prižiūrėjo savo bažnyčios ūkį, padėjo steigti ir kitiems ūkius (Kražių gimnazijai). Štai kaip įvertino A. Skinderio nuopelnus B. Kviklys: „savo metu Kražiai buvo turtingiausia parapija žemaitijoje, nes valdė 161 valaką žemės ir turėjo daugybę kitų turtų“⁷⁴.

Klebonaudamas Stulgiuose A. Skinderis įkūrė ūkininkų ratelį. Prelatui A. Dambrauskui taip rašė:

„Ukes ratelį uždėjome, noriu pasidarbuoti toje naujoje mokslo dirvoje, nes tas gal daugiau kels mūsų žmonių žingeidumą“⁷⁵.

Turėjo verslininko gyslelę – Stulgiuose savo lėšomis įsteigė plytinę (iš kurios šiek tiek uždirbdavo bažnyčios naudai), kūrė naujus ūkius, supirkinėjo žemę aplink bažnyčią naujam sodui. Turėjo ryšių Amerikoje: buvo susitaręs ten važiuoti, sakyti kalbas susirinkusiems žmonėms ir taip surinkti pinigų Stulgių bažnyčios statybai. Puikiai apgalvoti finansiniai reikalai A. Skinderiui padėjo įgyvendinti ne vieną kilnų projektą.

Kunigaikštiška kilmė ir Jotvingių ordinas

Viena iš įdomiausių A. Skinderio tyrinėjimo sričių – jo praeities samprata. Savo giminę A. Skinderis kildino iš kunigaikščių Kaributų – asmeninį kilmės medį išvesdamas iš jotvingių kunigaikščių giminės kamieno – tuo pats šventai tikėdamas⁷⁶. Savo kilmės šaknų A. Skinderis ieškojo net tarp turkų ir albanų, šventai tikėjo, jog tai Kaributo ainiai⁷⁷. Sunku pasakyti, kas nulėmė tokį dvasininko kilmės atsiradimą. Manytina, jog XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Lietuvoje įvykusios permainos įkvėpė A. Skinderio neoromantines kilmės paieškas. Be abejo, kunigaikštiškos kilmės „atradimas“ ir naujo Kaributo vardo priėmimas dvasiškai stiprino A. Skinderį – tuo jis didžiavosi. Tą jis ypač pabrėždavo vyresniame amžiuje. Jis ir kitus ragino nenieikinti savo kilmės. Tą vaizdžiai paliudija jo mintys:

„Tą reikėtų visur pažymėti, kad Lietuvių Vokiečiai navadintų „Bauerfol“... kaip jie laike karo Lietuvius pravardžiavo. Visur reikėtų tą pabrėžti, kad Lietuviai turi dar nemažai kilnios diduomenės“⁷⁸.

Kilmės aktualizavimas buvo vienas iš svarbiausių A. Skinderio dvasinio pasididžiavimo būdų, nes, pasak kunigo, „kilni kilmė ragina prie kilnių darbų, duoda nemažai energijos, atsiminus savo prosenolių žygius, pasiaukojimus...“⁷⁹. Jis ne kartą dalyvavo jotvingių kunigaikščių palikuonių suvažiavimuose, vykusiuose Varšuvoje, kaupė duomenis apie jotvingių gentį, užsirašinėjo išlikusius jų kalbos

⁷³ *Lietuvos bibliografija*, C serija, 1913, Kaunas, 1997, d. 1, p. 350, nr. 7310, 7315; *Lietuvos bibliografija*, C serija, 1914, Kaunas, 1998, d. 1, p. 301, nr. 5757, 5758.

⁷⁴ Kviklys B. *Lietuvos bažnyčios*, t. 1: *Telšių vyskupija*, Čikaga, 1980, p. 173.

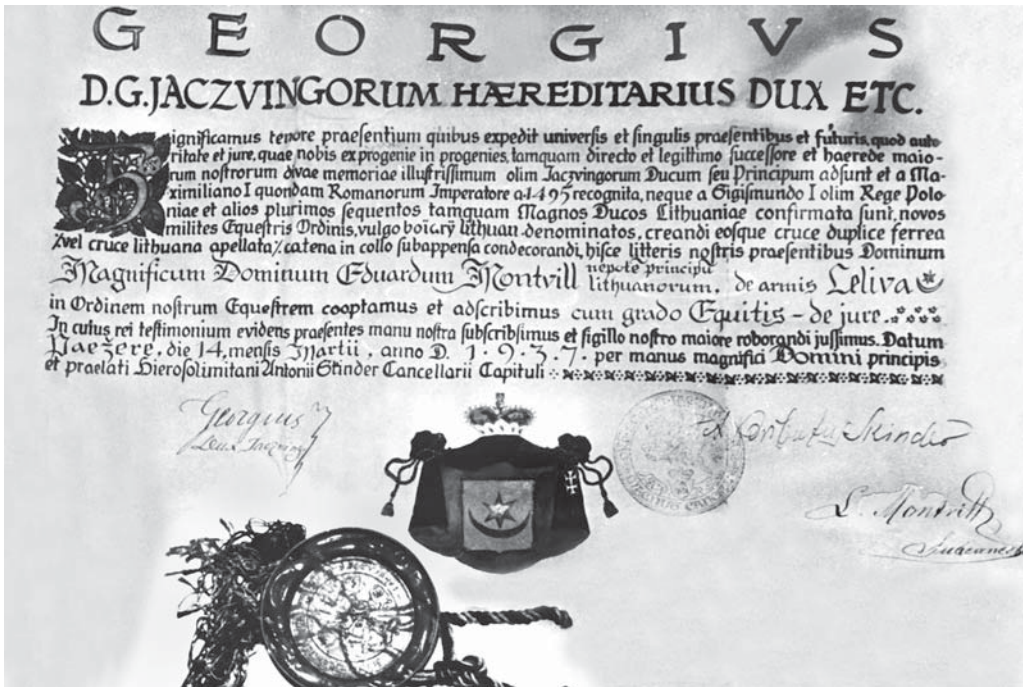
⁷⁵ A. Skinderio laiškas A. Dambrauskui, Stulgiai, b. d. (sausio 15), VUB RS, f. 1, b. D 301, [l. 4v].

⁷⁶ Paulauskas K. *Min. veik.*, [p. 1].

⁷⁷ A. Skinderio laiškas V. Biržiškai, Kražiai, 1931, spalio 15, MAB RS, f. 163, b. 536, l. 2.

⁷⁸ *Ten pat.*

⁷⁹ *Ten pat.*, l. 2.

žodžius, pavadinimus. Buvo parašęs nedidelę apybraižą apie jotvingių likimą. Iki pat gyvenimo pabaigos neužmiršo savo kilmės, aplinkiniams primindavo: „ego sum preles jotvingerum et dux illerum“⁸⁰.

Šių neoromanistinių pažiūrų veikiamas A. Skinderis Lietuvoje įkūrė „Karžygių sąjungą“ (*Ordo equestris ferreae Jaczvingorum crucis*), Varšuvoje įsikūrusio jotvingių ordino padalinį, kuriam priklausė kilmieji ir kunigai. Jos vadovas buvo A. Skinderis, sekretorius – Liudvikas Montvilas (1939 m. priimtas į Šv. Jurgio ordiną komandoru)⁸¹. Šiai organizacijai, manytina, priklausė nemaža dalis tarpukario Lietuvos elito. žinoma, jog į jos sudėtį įėjo Kauno karo muziejaus direktorius, į ją buvo kviečiamas kunigas A. Dambrauskas⁸². Minėto ordino paskirtis – skleisti humanistines ir tautos dvasingumą skatinančias idėjas. Ordino būstinė buvo Požerėje. Jo veiklos dokumentų beveik neišliko, nes atėinant sovietams buvo pasirūpinta dokumentų sunaikinimu. žinomas Lietuvių tautos karžygių ordino įkūrimo akto nuorašas, kuris buvo saugomas Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje pas S. Girdvainį. Šiam ordinui buvo sukurtos Karžygių žvaigždės, laikytos Vidaus reikalų ministerijoje pas S. Kompaitį⁸³. Šie asmenys turėjo daug kitų dokumentų⁸⁴.

Vienas iš išlikusių – Eduardo Montvilo priėmimo į Ordino narius raštas⁸⁵. Dokumento grafinis vaizdas,

Eduardo Montvilo priėmimo į Ordino narius raštas lotynų kalba, 1937 m. kovo 14 d. pasirašytas Požerėje.

Iš J. Montvilo šeimos dokumentų rinkinio

⁸⁰Paulauskas K. *Min. veik.*, [p. 1].

⁸¹J. Montvilo laiškas V. Jociui, Šiauliai, 2001, geg. 3, „Vermės“ leidyklos archyvas, l. 1. Dėkojame V. Jociui už šio laiško nuorodą.

⁸²A. Skinderio vizitinė kortelė, Požerė, 1934, lapkr. 26, MAB RS, f. 163, b. 536, [l. 22v].

⁸³A. Skinderio laiškas V. Biržiškai, Požerė, 1939, kovo 29, MAB RS, f. 163, b. 536, l. 3.

⁸⁴*Ten pat*, l. 3.

⁸⁵E. Montvilo priėmimo į Ordino narius raštas, Požerė, 1937, kovo 14, J. Montvilo kopija iš „Vermės“ leidyklos archyvo, l. 1.

puošnus inicialas, spalvotas Montvilų herbas, prikabinatas antspaudas sudaro išpūdį, jog tai tarsi viduramžių privilegija, surašyta pergamente lotynų kalba. Kitoje dokumento pusėje esantys ordino antspaudai gali būti įdomūs sfragistikos, heraldikos tyrinėtojams.

Kiekvienas narys greičiausiai turėjo koki nors ordino atributą. Antai A. Skinderis savo vizitinėje kortelėje pažymėjo: „Kunigas Antanas Kaributas Skinderis/ Didžiųjų Lietuvos Kunigaikščių/ Karžygių organizacijos/ Kapitulos kancleris“⁸⁶. A. Skinderis buvo pagrindinis ordino variklis, jis rūpinosi jo plėtra, veikla, rašė organizacijos statutą⁸⁷.

Asmens bruožai

Kunigas Antanas Skinderis visa širdimi buvo atsidavęs idėjai. Tam reikalui, kuris jam atrodė svarbus, aukodavo viską, ką turėjo – savo laiką, jėgas, pinigus, net garbę. Kunigas buvo idėjų generatorius, naujų pažiūrų propaguotojas ir neišblėstančios energijos žmogus. Turėjo įvairiausių planų: įkurti kilnojamą biblioteką vyskupystėje, Stulgiuose pastatyti liaudies namus su mokykla, biblioteka ir arbatine⁸⁸; supirkinėti dvarus ir steigti amatų mokyklas; upes atiduoti klebonų žinion, kad nuo sugautos žuvies jiems būtų aukojama ir t. t.

Savo pažiūromis A. Skinderis ne kartą pralenkė gyvenamąjį laiką. Pavyzdžiui, siūlė žmogaus atminimui ne paminklą statyti, kaip įprasta Lietuvoje ir užsienyje, o įsteigti jo vardu labdarinę fondą. Buvo įsitikinęs, kad mirusieji taip būtų labiau pagerbti, ilgiau atmenami („labdarybė gyvuose asmenyse duos gausesnių vaisių ateityje, kaip apkerpėję akmenys“)⁸⁹.

Drąsiai kovojo dėl tiesos savo ir kitų žmonių atžvilgiu. Štai dėl Kražių pradinės mokyklos vedėjo, „labai gero Lietuvos piliečio“ Antano Mozuraičio persekiojimo jis keletą kartų rašė įtakingam J. Tumui-Vaižgantui, prašydamas tą incidentą sureguliuoti „aukštesnėse sferose“⁹⁰.

Kunigas turėjo nesustabarėjusį, dinamišką mąstymą, guvų ir gilų protą. Antai papildydamas 1908 m. *Vienybėje* išspausdintą eilėrašį, jis išsakė tiems laikams dar ne savaiame suprantamą mintį, kad gamtos mokslas ir filosofija negriauna tikėjimo, o jį papildo, kartu aiškiau parodydami, „kas yra žmogus, koks jis tur būti...“⁹¹.

Buvo tiesiakalbis, nuoširdus, sąžiningas žmogus. Pastarąją savybę gerai atskleidžia tokia jo pasakyta mintis skirstant Laplėgiuose labdarinę žemės fondą: „Norėčiau viską sąžiningai pravesti, kad šv. Kazimieras su pagaliu nesutiktų anam pasauli“⁹².

Laiškuose prasiveržia ūmus būdas, nevengia ironijos, lengvos pašaipos.

Antanas Skinderis gyveno neturtingai, savo pinigus paaukodavo lab-

To paties dokumento (1937 m.) antroje pusėje esantys Ordino antspaudai

⁸⁶ VUB RS, f. 1, b. D 301, [l. 22].

⁸⁷ Knabikas A. *Min. str.*, p. 1.

⁸⁸ A. Skinderio laiškas A. Dambrauskui, Stulgiai, 1917, rugpj. 23, VUB RS, f. 1, b. D 301, [l. 15v].

⁸⁹ Laiškas J. Tumui-Vaižgantui, Stulgiai, 1925, lapkr. 25, VUB RS, f. 1, b. F 48, l. 47v.

⁹⁰ A. Skinderio laiškas J. Tumui-Vaižgantui, Kražiai, 1931 kovo 24–1931 birž. 8, VUB RS, f. 1, b. 395, l. 187–188.

⁹¹ A. Skinderio laiškas A. Dambrauskui, Stulgiai, 1908, vas. 23, VUB RS, f. 1, b. D 301, [l. 14v].

⁹² A. Skinderio laiškas A. Dambrauskui, Lauksodis, 1924, bal. 28, VUB RS, f. 1, b. D 301, [l. 19].

daringiems tikslams. Antai prašydamas A. Dambrausko išspausdinti jo darbą *Krikščioniška tobulybė* paaikškina, kad pats neišgalis išspausdinti: „*led pragyvenu, misdamas su darbininkais iš vieno katilo*“⁹³. Gautą pelną siūlo pervesti į Šv. Katalikų tikybos apgynėjų brolijos fondą, kuriam jis nusprendė aukoti ir ateityje už išleistus kūrinius gautus pinigus: „*nebemanau praturtėsiąs, jei ne ubagais eisiąs*“⁹⁴. Nors jaunystėje buvo optimistiškesnis šiuo klausimu: mokėsi užsienio kalbų, tikėdamasis, kad nelaimei atsitikus, bado niekada kęsti nereikės⁹⁵.

Apibendrinant A. Skinderio veiklą, jo sociopsichologinį poveikį, reikia pastebėti, jog tai buvo nepaprasta asmenybė paprasto žmogaus pavidalu. A. Skinderis savo idėjomis, užmojais ir veikla pranoko savo laiką. Jis griovė nusistojusias normas. Tikėjimas, atsidavimas Dievui ir žmonių gerovei visais savo darbais – taip galima apibūdinti žemaitijos kunigo Antano Kaributo Skinderio gyvenimą.

Priedas

Liudviko Montvilo išventinimo į Šv. Jurgio ordino komandorus raštas

Švento Jurgio Ordinas

Mes, didysis Švento Jurgio Ordino magistras, remdamasis 1390 Pilypo de Miolans'o suteiktomis teisėmis Švento Jurgio Ordino riteriams ir jas patvirtinančia 1485 popiežiaus Inocento VIII bule, Ordino kanceliarijoje turėdami Liudviko Montvilo iš Galtaiškių Lietuvoje prašymą magistro laipsniui suteikti.

Čia esantys skelbiame, kad Šventoji Taryba, susirinkusi 1939 liepos 22, priėmė nutarimą suteikti minėtam ponui teisingumo ir pamaldumo riterio vardą ir kad Mes suteikėme [jam] magistro rangą.

Ir Mes, susirinkusieji, leidžiame jam tarnauti Ordinui, su teise nešioti insignijas.

Bruselis, 1939 liepos 22

Didysis magistras

Kancleris

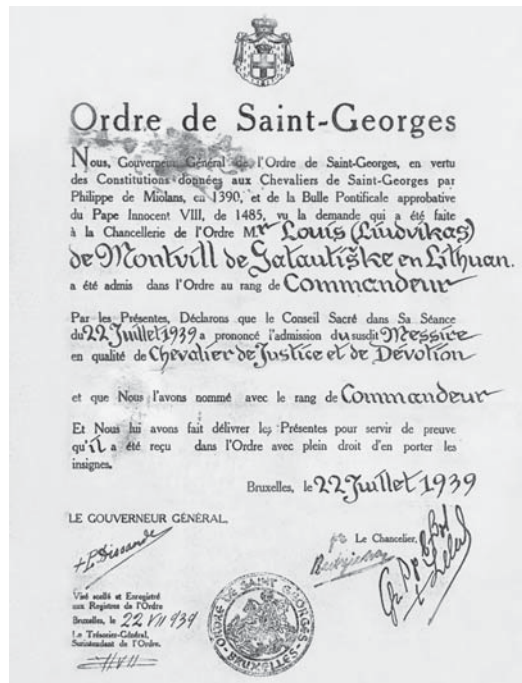
Mažasis antspaudas ir įrašas

Ordino registruose

Bruselis, 1939 VII 22

Didysis išdininkas,

Ordino vicemagistras⁹⁶

Liudviko Montvilo išventinimo į

Šv. Jurgio ordino komandorus rašto faksimilė

⁹³ Prie kūrinio „Krikščioniška tobulybė“ pridėtas laiškas Dambrauskui, Lauko Soda, 1922, sausio 16, VUB RS, f. 1, b. 55, l. 1.

⁹⁴ *Ten pat*, l. 1v.

⁹⁵ A. Skinderio laiškas A. Dambrauskui, Stulgiai, b. d., VUB RS, f. 1, b. D 301, [l. 3v.].

⁹⁶ Iš prancūzų k. vertė Jonas Drungilas.

Straipsnis „Vermės“ leidykloje gautas 2003 06 23, spaudai parengtas 2008 07 03.
Straipsnis spausdintas „Lietuvos valsčių“ monografijoje „Laukuva“ II dalis,
Vilnius, *Versmė*, 2008, p. 647–258 (vyriausiasis redaktorius sudarytojas
Virnigijus Jocys).
Straipsnis interneto svetainėje www.llt.lt skelbiamas nuo 2008 07 30.